2026, sayı 43, 18-32
Geliş Tarihi
Received
16.02.2026
Revizyon
Revision
23.03.2026.
Kabul Tarihi
Accepted
27.03.2026
Yayın Tarihi
Publication Date
29.03.2026

Araştırma Makalesi
Research Article

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

https://doi.org/10.20875/makusobed.1890240

e-ISSN: 1309-1387

Dergi ana sayfası: https://dergipark.org.tr/tr/pub/makusobed

AMERİKAN YARDIMI VE KARŞIT SÖYLEMLER: 1950'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ VE SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN KARŞIT POLİTİKASI

Cevdet TEKE[1]

Öz

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu uluslararası sistem, Türkiye'nin dış politika yönelimlerinde belirgin bir dönüşüme yol açtı. Meydana gelen değişim, ülkenin güvenlik ve ekonomik çıkarlarını dış yardım yoluyla sağlamaya yönelmesinin başlangıcını teşkil eden bir süreci kapsamaktadır. Bu dönemde ABD ile tesis edilen ilişkiler, büyük ölçüde askerî ve ekonomik yardımlar çerçevesinde şekillendi. Söz konusu yardımlar Türkiye-ABD ilişkilerinin temel belirleyici unsurlarından biri hâline geldi. Amerikan yardımları, Türk resmî söyleminde stratejik ortaklık ve karşılıklı güven temelinde değerlendirilirken; Amerikan tarafında bu süreç güvenlik kaygılarıyla birlikte ekonomik gerçekçilik ve denetim anlayışı çerçevesinde ele alındı. Buna karşılık Sovyetler Birliği cephesinde, Amerikan yardımları Türkiye üzerinde siyasî, askerî ve ekonomik nüfuz kurma çabasının bir aracı olarak değerlendirildi. Bu çalışmada, 1950'li yıllarda Türkiye'ye yönelik Amerikan yardımlarının, bu iki ülkenin ilişkilerindeki stratejik ortaklık algısını ortaya koymanın yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin karşıt söylem ve politikasını yansıtan değerlendirmeler, arşiv belgeleri ışığında ele alınmaktadır. Söz konusu yardımların Türkiye-ABD ilişkilerinde yalnızca maddi bir destek unsuru olmadığı, aynı zamanda Soğuk Savaş'ın ideolojik ve söylemsel mücadelesinin önemli bir parçası olduğu ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Abd, Türkiye, Sovyetler Birliği, yardımlar, karşıt söylem.

AMERICAN AID AND COUNTER-DISCOURSES: TURKIYE-U.S. RELATIONS AND THE COUNTER-POLICIES OF THE SOVIET UNION IN THE 1950S

Abstract

The bipolar international system that emerged after World War II led to a significant transformation in Turkiye's foreign policy orientation. This change encompassed a process that marked the beginning of the country's shift towards strengthening its security and economic interests through foreign aid. Relations with the U.S. during this period were largely shaped by military and economic aid. This aid became one of the fundamental determinants of Turkiye-U.S. relations. While American aid was viewed in Turkish official discourse as a strategic partnership

Atıf: Teke, C. (2026). Amerikan yardımı ve karşıt söylemler: 1950'li yıllarda Türkiye-Abd ilişkileri ve Sovyetler Birliği'nin karşıt politikası. *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43, 18-32.
Cite this article: Teke, C. (2026). American aid and counter-discourses: Turkiye-U.S. relations and the counter-policies of the Soviet Union in the 1950s. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute*, 43, 18-32.

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: cevdetteke@yyu.edu.tr

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

and based on mutual trust, the American side approached this process within the framework of economic realism and control, along with security concerns. Conversely, from the Soviet Union's perspective, American aid was seen as a tool for establishing political, military, and economic influence over Turkiye. This study examines American aid to Turkiye in the 1950s, not only to reveal the perception of strategic partnership between the two countries but also to analyze assessments reflecting the Soviet Union's counter-discourses and policies in light of archival documents. It is argued that this aid was not merely a material support in Turkiye-U.S. relations but also constituted a significant component of the ideological and discursive struggle of the Cold War.
Keywords: United States, Turkiye, Soviet Union, aid, counter-discourse.

EXTENDED SUMMARY

When World War II ended in Europe in May 1945 and in Asia in September, significant power vacuums emerged in these continents. This was largely due to the fact that, alongside the defeated Germany, Italy, and Japan, the previously powerful victors, Great Britain and France, emerged from the war largely weakened. These states needed many years to recover. In this respect, after the war, there was no single state on these continents that could fill the void left by Germany in Europe and Japan in Asia. The only ones that remained strong after the war were two "peripheral" states with conflicting political and economic doctrines: the United States and the Soviet Union. This situation paved the way for interstate relations to increasingly take shape within a bipolar structure.

During this period, the rapidly increasing influence of the Soviet Union in Eastern Europe and its strategic interest in the Black Sea, the Straits, and the Eastern Mediterranean made Soviet expansionism a global security problem that needed to be contained for the United States. The U.S. foreign policy that took shape in this direction was based on a holistic strategy that included military, economic, and ideological elements aimed at containing Soviet influence. Turkiye's geographical location made it one of the key elements of the Western security order in the implementation of this strategy.

Immediately after the war, the direct and indirect pressures of the Soviet Union on Turkiye were among the fundamental factors determining Turkiye's foreign policy choices. The Soviet attitude, which materialized particularly in 1945-1946 through demands and threats against Turkiye's territorial integrity, led to a radical redefinition of Ankara's security perception. In this process, Turkiye gradually moved away from its traditional balance of power approach and sought to establish closer, more regular, and institutional relations with the Western world. In particular, the relations developed with the U.S. began to occupy the center of Turkiye's foreign policy line in the post-war period. These relations gradually gained a more comprehensive framework that went beyond military and political dimensions.

The 1950s constitute one of the periods when Turkiye-U.S. relations were at their most intense in terms of both quantity and quality. During these years, Turkiye's integration process with the West accelerated. In this period, the United States became a decisive force in shaping Turkiye's foreign policy and security structure. The deployment of Turkish troops to the Korean War and Turkiye's subsequent membership in NATO in 1952 were key developments that elevated military cooperation between the two countries to the level of an alliance. These developments directly impacted the scale and continuity of U.S. aid. Therefore, American aid to Turkiye became a central element of Turkish-U.S. relations. However, this aid is too multifaceted to be considered a one-dimensional aid-dependency relationship. While Turkiye viewed the aid as a natural consequence of its position within the Western alliance and its contribution to world peace, the American side prioritized a more realistic economic approach and a system of oversight over strategic concerns.

Furthermore, the Soviet counter-discourses, which explicitly opposed the Marshall Plan and its beneficiaries, aimed to constantly exert pressure on Turkiye's foreign policy choices. Although American aid to Turkiye under the Truman Doctrine and subsequently the Marshall Plan was presented positively in official Turkish discourse, the Soviet Union viewed this aid as part of a process to make Turkiye economically and militarily dependent on the United States. The Russian press, acting in parallel with government policies, launched harsh campaigns claiming that Turkiye had fallen under U.S. control.

When these opposing narratives are considered together, it becomes clear that American aid was not only material support but also a significant propaganda tool in the ideological and political competition of the Cold War. Turkish-U.S. relations during this period were shaped by aid, but interpreted differently by various actors. This situation indicates that in the early years of the Cold War, Turkiye's position in the international system was determined not only by strategic choices but also by discursive struggles.

1. GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, uluslararası siyasette uzun süredir geçerliliğini koruyan güç dengesi ciddi ölçüde sarsıldı ve savaşın ardından ortaya çıkan tablo, küresel ölçekte yeni bir siyasal yapılanmanın önünü açtı. Avrupa merkezli güç yapısının zayıflamasıyla birlikte ABD ve Sovyetler Birliği, askerî ve siyasi kapasiteleri sayesinde uluslararası sistemin iki belirleyici aktörü hâline geldiler (Oran, 2004, ss. 480-481). Bu durum, devletlerarası ilişkilerin giderek iki kutuplu bir yapı içerisinde şekillenmesine zemin hazırladı. Ortaya çıkan bu yeni düzen, özellikle jeopolitik konumu itibarıyla stratejik öneme sahip ülkelerin güvenlik algılarını ve dış politika tercihlerini doğrudan etkiledi.

Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'da hızla artan nüfuzu ve Karadeniz, Boğazlar ile Doğu Akdeniz hattına yönelik stratejik ilgisi, ABD açısından Sovyet yayılmacılığını küresel ölçekte sınırlandırılması gereken bir güvenlik sorunu hâline getirdi. Bu doğrultuda şekillenen ABD dış politikası, Sovyet etkisinin çevrelenmesini hedefleyen askerî, ekonomik ve ideolojik unsurları bir arada içeren bütüncül bir stratejiye dayanmaktaydı (Bostanoğlu, 1999, ss. 237-241). Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konum ise bu stratejinin uygulanmasında ülkeyi Batı güvenlik düzeninin kilit unsurlarından biri hâline getirdi (Erhan, 2004, s. 531).

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin tarihsel kökenleri Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar uzanmakla birlikte, söz konusu ilişkilerin sürekli, kurumsal ve stratejik bir nitelik kazanması esas olarak II. Dünya Savaşı sonrasında şekillenen uluslararası sistemin bir ürünü olduğunu belirtmek gerekir (Kurban ve Derman, 2015, ss. 19-20). Savaştan sonra uluslararası siyasette meydana gelen köklü dönüşümler, büyük güçler arasındaki rekabeti ve jeopolitik bakımdan önemli konumda bulunan ülkelerin dış politika yönelimlerini yeniden biçimlendirdi. Bu bağlamda Türkiye, bulunduğu coğrafyanın sunduğu stratejik avantajlar ve beraberinde getirdiği güvenlik riskleri sebebiyle savaş sonrası dönemde oluşan yeni devletlerarası düzenin merkezî faktörlerinden biri hâline geldi.

Savaşın hemen ardından Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik doğrudan ve dolaylı baskıları, Türkiye'nin dış politika tercihlerini belirleyen temel unsurlar arasında yer aldı. Özellikle 1945-1946 yıllarında Boğazlar meselesi ile Kars ve Ardahan'a yönelik talepler üzerinden somutlaşan Sovyet tutumu, Ankara açısından güvenlik algısının köklü biçimde yeniden tanımlanmasına yol açtı (Gürün, 1983, ss. 138-162; Tellal, 2004, s. 507). Söz konusu gelişmeler, Türkiye'nin kısa vadeli diplomatik reflekslerinin yanı sıra, uzun vadeli dış politika yönelimini de etkiledi. Bu süreçte Türkiye, geleneksel denge siyaseti anlayışından giderek uzaklaşarak Batı dünyası ile daha yakın, düzenli ve kurumsal ilişkiler kurma arayışına yöneldi (Gönlübol vd, 1982, ss. 201-222; Sander, 2000, s. 80). Söz konusu yönelim, yalnızca bir tercih değil, aynı zamanda dönemin uluslararası koşulları içerisinde bir güvenlik zorunluluğu olarak şekillendi (Armaoğlu, 2023, s. 265). Özellikle ABD ile geliştirilen ilişkiler, Türkiye'nin savaş sonrası dönemde benimsediği dış politika çizgisinin merkezinde yer almaya başladı. Bu ilişkiler zamanla askerî ve siyasi boyutların ötesine geçen daha kapsamlı bir çerçeve kazandı.

ABD açısından bakıldığında ise savaş sonrası dönemde temel hedef, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı eğilimlerini sınırlandırmak ve Avrupa ile Orta Doğu'da Batı yanlısı siyasal yapıların ayakta kalmasını sağlamaktı (İşyar, 2021, s. 124). Bu hedef doğrultusunda geliştirilen politikalar, sadece klasik diplomatik girişimlerle sınırlı kalmadı. Yukarıda da belirtildiği gibi askerî, ekonomik ve siyasal unsurları iç içe geçiren bütüncül bir strateji çerçevesinde uygulanmaya çalışıldı. Truman Doktrini ve Marshall Planı, bu stratejinin en somut araçları olarak öne çıkmaktadır (Bostanoğlu, 1999, s. 242). Söz konusu girişimler, yardım programlarının ötesinde Batı Bloğunun siyasal ve ideolojik sınırlarını da tanımlayan bir işlev üstlendi.

Türkiye'nin Yunanistan ile birlikte Truman Doktrini kapsamına dâhil edilmesi, ülkenin savaş sonrası uluslararası sistemdeki konumunun belirgin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Türkiye, bu

çerçevede Sovyet tehdidine karşı desteklenmesi gereken ön cephe ülkelerinden biri olarak tanımlandı. Bu tanımlama, Türkiye-ABD ilişkilerinin niteliğini belirleyen temel unsurlardan biri hâline geldi (İplikçi, 2022, s. 42). Böylece iki ülke arasındaki ilişkiler, savaş sonrası dönemde giderek askerî, ekonomik ve siyasi boyutları iç içe geçen bir ittifak ilişkisi görünümü kazandı.

Bu genel çerçeve içerisinde Türkiye'nin Batı ile geliştirdiği ilişkiler, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin seyrini de doğrudan etkileyen bir unsur hâline geldi. Soğuk Savaş'ın erken döneminde dış politika tercihleri, yalnızca atılan somut adımlar üzerinden değil, aynı zamanda bu adımların nasıl algılandığı ve yorumlandığı üzerinden de şekillendi. Bu nedenle savaş sonrası dönemde Türkiye'nin izlediği dış politika çizgisi hem Batı dünyasıyla kurulan ilişkiler hem de Sovyetler Birliği'nin bu ilişkilere verdiği tepkiler birlikte değerlendirilmesi gereken bir bütünlük arz etmektedir.

2. AMERİKAN YARDIMLARININ RESMÎ ÇERÇEVESİ VE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNDEKİ STRATEJİK ORTAKLIK ALGISI

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında dış politika yöneliminde meydana gelen değişim, ülkenin güvenlik ve ekonomik çıkarlarını dış yardım yoluyla sağlamaya yönelmesinin başlangıcı olan süreci kapsar. Savaş sonrası uluslararası sistemin yeni bir şekle girmesiyle birlikte, ABD'nin Türkiye'ye yönelik yaklaşımı da askerî ve ekonomik çıkarların birlikte ele alındığı yeni bir çerçeveye oturdu. Komünist tehditle karşı karşıya bulunan ve modernleşme ihtiyacı açık olan Türkiye, savaş sonrası dönemde Amerikanlaştırma politikaları açısından önemli bir hedef ülke konumundaydı (Kunz, 1997, ss. 126-128).

Bu strateji hayata geçirilmeden önce Başkan Harry S. Truman, 12 Mart 1947 tarihinde Kongre'de yaptığı konuşmada, Sovyet baskısına direnen ancak ciddi ekonomik sıkıntılar yaşayan Doğu Avrupa'daki iki ülke olan Türkiye ve Yunanistan'a yardım edilmesini talep etti (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA), 502-23642-102999-5). Truman, bu amaçla 400 milyon dolarlık askerî ve ekonomik yardım paketini Kongre'nin onayına sundu. Bu yardımın 150 milyon dolarlık kısmı Türkiye'ye askerî amaçlarla tahsis edildi (DBTDA, 502-23642-102999-1; Ülman, 1961, s. 105). Türkiye'nin coğrafi konumu, onu ABD'nin güvenlik ve dış politika hesaplarında önemli bir müttefik haline getiriyordu. Nitekim Truman konuşmasında Türkiye'yi, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de istikrarın korunması açısından hayati öneme sahip bir ülke olarak tanımladı. Oysa ABD, Orta ve Yakın Doğu'da da gücünü korumaya karar vermişti ve bu gücün korunması, ancak Türkiye ve Yunanistan'ın desteklenmesi ile mümkün olabilirdi (Koçak, 2013, s. 472). Truman Doktrini, ABD'nin uzun yıllar izlediği yalnızcılık politikasından kopuşunu simgeleyen önemli bir dönüm noktasıdır. Doktrin, Amerikan dış politikasında geleneksel çizginin terk edilerek yeni bir müdahaleci yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir (Topal, 2013, s. 116).

Türkiye, Truman Doktrini'nin vaat ettiği yardımı memnuniyetle karşılamaya son derece hazır bir durumdaydı (Satterthwaite, 1972, s. 77). Doktrin kapsamında baş gösteren yardım, Türkiye'nin askerî harcamalar üzerindeki mali baskıyı bir ölçüde azaltmasını ve ordunun modern silah ve teçhizatla donatılmasını mümkün kılabilirdi. Türk Hükümeti, Truman Doktrini'ni ve ABD'nin Türkiye'yi bu yardım programına dâhil etme kararını memnuniyetle karşıladı (Tosun, 2022, s. 1710). Yardımın temel amacı, Türkiye'nin askerî giderlerini azaltarak ekonomik toparlanma programlarına daha fazla kaynak ayırabilmesini sağlamak ve 1940'ların başlarından itibaren yavaşlayan devlet öncülüğündeki modernleşme sürecini yeniden canlandırmaktı (İplikçi, 2022, s. 44)

Bununla birlikte, Truman Doktrini kapsamında sağlanan yardımın büyük ölçüde askerî nitelikte olması, ekonomik kalkınma açısından sınırlı bir etki yaratmasına neden oldu. Bu fonlar yalnızca askerî alımlarda kullanılabildiği için, Türkiye'nin giderek derinleşen ekonomik sorunlarına doğrudan çözüm üretme kapasitesine sahip değildi (İplikçi, 2022, s. 45). Sanayileşme ve ekonomik modernleşme

arayışındaki Türkiye, Amerikan yardımının Türkiye'nin kendi kendine yeten ve modern bir ekonomi kurma hedefini desteklemesi gerektiğini savunarak bu yardımın kapsamını ve yeterliliğini sorgulamaya başladı (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.1.0.0.60.373.3.1). Ekonomik bir sıçrama sağlanmadığı sürece, Truman Doktrini yoluyla giderlerin azaltılması yalnızca kısa vadeli bir rahatlama sağlayabilirdi. Oysa Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir biçimde sağlanabilmesi için daha kapsamlı bir dış destek mekanizmasına ihtiyaç duyulduğu düşüncesi yaygınlık kazandı (BCA, 30.1.0.0.60.373.3.3).

Bu noktada Marshall Planı, ABD'nin Avrupa ve çevre bölgelerde izlediği ekonomik ve stratejik politikanın temel araçlarından biri hâline geldi. Truman yönetimi, Batı Avrupa'nın ekonomik çöküşünün Sovyetler Birliği lehine sonuçlar doğuracağını düşünerek, kapsamlı bir ekonomik yardım programını gündeme aldı. Bu program, yalnızca ekonomik iyileşmeyi değil, aynı zamanda siyasal istikrarı ve Batı yanlısı hükümetlerin güçlendirilmesini amaçlıyordu. Bu bağlamda, Marshall Planı çerçevesinde Amerikan yönetimi, milyarlarca dolarlık hibe ve kredi dağıtımını üstlenmeyi taahhüt etti. Ancak Türkiye'ye yapılan yardımın, toplam yardımlar içindeki payının yalnızca %2,2 düzeyinde kaldığı görülmektedir (BCA, 30.1.0.0.60.373.3.2). Bununla birlikte, Ankara'ya göre, 1949-1950 yılları Türkiye'nin durumunun biraz olsun gereği gibi takdir edildiği ve istenilen yardım miktarlarının alındığı süreç olarak kabul edilmektedir. (BCA, 30.1.0.0.60.373.3.2). 1951 yılı ile birlikte Türkiye, yapılan yardımların ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldığını belirterek ABD'den, askeri yardımların arttırılması talebinde bulundu (DBTDA, 502-23837-104189-4).

ABD'nin yaptığı yardımların, Amerikan ekonomik çıkarlarıyla uyumlu biçimde yönlendirilmesi de temel bir hedef olarak belirlendi. ABD yönetimi, savaş sonrası dönemde üretim kapasitesi yüksek ancak iç pazarı doygunluğa ulaşmış Amerikan şirketleri için yeni pazarlar yaratmayı amaçlıyordu. Başka bir deyişle, ABD'den yardım alan devletin istekleri, Washington'daki Ekonomik İşbirliği İdaresi'ne bildirilmekteydi. İdare uygun gördüğü talepleri Amerikan piyasasından satın alarak genellikle Amerikan gemileriyle sevk ediyordu (Oran, 2004, s. 485). Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye hem stratejik konumu hem de gelişmekte olan ekonomisi nedeniyle cazip bir hedef olarak öne çıkıyordu.

Amerikan yönetimi, Türkiye gibi ülkelerde küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesinin, uzun vadede serbest piyasa ekonomisinin yerleşmesi açısından kritik öneme sahip olduğunu düşünüyordu. Bu işletmelerin gelişmesi, devletin ekonomideki ağırlığının azaltılmasına ve özel sektörün güçlenmesine katkı sağlayacaktı. Böylece, ekonomik liberalizasyon ile siyasal istikrar arasında doğrudan bir bağ kurulmuş olacaktı. Bu süreçte ABD, yalnızca mali yardım sağlamakla yetinmedi, aynı zamanda uzmanlar, danışmanlar ve teknik personel aracılığıyla ekonomik ve idarî dönüşümü yönlendirmeyi hedefledi (İplikçi, 2022, s. 46-48).

Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında sağlanan Amerikan yardımları, Türkiye-ABD ilişkilerinin resmî ve stratejik boyutunu belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktaydı. Türkiye, bu plan kapsamında 1945-1952 yılları arasında toplam 351 milyon dolar yardım aldı. 1953-1960 yıllarında yapılan yardımın miktarı ise 676,8 milyon dolardı (Erhan, 2004, s. 553). Ancak söz konusu yardımlar, Türkiye'nin ağır sanayi hamlelerinden vazgeçmeye zorlanması sonucunu doğurdu ve ülke daha ziyade tarım ve ulaşım altyapısının geliştirilmesine yönlendirildi (Aktaş, 2016, s. 37; Zengin, 2023, ss. 157-159).

1950'li yıllar, Türkiye-ABD ilişkilerinin hem nicelik hem de nitelik bakımından en yoğun olduğu dönemlerden birini teşkil etmektedir. Demokrat Parti (DP)'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin Batı ile bütünleşme süreci hız kazandı. Bu dönemde ABD, Türkiye'nin dış politika ve güvenlik yapılanmasında belirleyici bir devlet konumuna geldi. Kore Savaşı'na Türk askerinin gönderilmesi ve ardından Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya üye olması, iki ülke arasındaki askerî iş birliğini ittifak

düzeyine taşıyan temel gelişmeler arasında yer aldı. Bu gelişmeler, ABD yardımlarının boyutunu ve devamlılığını da doğrudan etkiledi.

1950'li yıllarda Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımları, belirli programlar ve mali yıllar çerçevesinde planlandı ve uygulamaya konuldu. İlgili yardımların kullanım alanlarının ayrıntılı biçimde belirlendiği ve bu sürecin Washington ile Ankara arasında sürekli bir yazışma ve onay mekanizmasıyla yürütüldüğü görülmektedir. Nitekim 1955 mali yılı için ilaveten hazırlanan 30 milyon dolarlık yardım programında, söz konusu kaynağın ham madde ve yedek parça ithalatında kullanılmasının öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Programın tasdiki ve paranın tahsisi için Washington'a gönderilmesi, yardımların yalnızca Türkiye'nin ihtiyaçları doğrultusunda değil, aynı zamanda Amerikan onayına tâbi olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır (DBTDA, 502-24369-106613-1).

Amerikan tarafında ise yardım meselesine ilişkin değerlendirmelerin her zaman koşulsuz bir destek anlayışına dayanmadığı görülmektedir. Türkiye'nin 1956 yılı itibarıyla 300 milyon dolar yardım talebi söz konusuydu. ABD Yardım Heyeti Başkanlığına tayin edilen John B. Hollister'ın basına yansıyan açıklamalarında, Türkiye'nin 300 milyon dolarlık kredi talebine karşılık, geri ödeme ihtimalinin zayıflığına dikkat çekmekteydi. ABD'nin bu konularda gerçekçi olması gerektiğini belirten Hollister, geri ödeme umudumuz yokken bir ülkeden borç istenmemesi gerektiğini söyledi (Chigago Daily Tribune, 9 September 1955; DBTDA, 502-23837-104211-1). Bu yaklaşım, Amerikan kamuoyunda yardımın mali sürdürülebilirliği konusundaki endişeleri yansıtmakla birlikte, Türkiye'nin stratejik önemine rağmen Amerikan yardımlarının ekonomik hesaplar temelinde değerlendirildiğini göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin söz konusu yüksek meblağlı talebi, ABD karar vericileri tarafından kibarca reddedildi (DBTDA, 571-35745-141118-70).

Türkiye, ABD açısından, Batı ittifak sistemiyle uyumlu politikalar izleyen ve bu yönüyle öne çıkan bir Müslüman ülke olarak değerlendirildi. Bu süreçle birlikte Türkiye, Batı dünyasıyla kurduğu kurumsal ve stratejik ilişkiler sayesinde sıklıkla "merkez devlet" olarak nitelendirildi (Sander, 2000, s. 86). Bununla birlikte bazı Amerikan askerî çevrelerinde de Türkiye'ye atfedilen bölgesel rol, yardımların siyasal gerekçelendirilmesinde önemli bir unsur olarak öne çıkmaktaydı. General Arnold, Chicago Konsolosu ile yaptığı görüşmede, Orta Doğu'ya yönelik tüm yardımların Türkiye aracılığıyla gerçekleştirilmesi hâlinde, Türkiye'nin bölgesel liderliğinin tesis edilebileceğini ifade etmekteydi. Arnold'a göre, Türklerin söz konusu coğrafyada yüzyıllar boyunca hüküm sürmüş olmaları, ortak dinî ve kültürel bağlara sahip bulunmaları ve bölge halklarının zihniyet dünyasını daha iyi kavramaları bu rolü mümkün kılmaktadır. Bu nedenle Türkiye'ye mali yardım yapılması gerektiğini vurgulamaktaydı (DBTDA, 502-24148-105874-1). Bu değerlendirme, Türkiye'nin sadece bir yardım alıcısı olmadığı, aynı zamanda bölgesel bir stratejik merkez olarak algılandığını ortaya koymaktadır

Türk resmî makamlarında ise Amerikan yardımları, Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki konumunun doğal bir sonucu olarak sunulmaktaydı. Kore Savaşı'nda verilen askerî katkı, NATO'ya üyelik ve demokratik yönetim vurgusu, yardımların meşruiyetini güçlendiren temel unsurlar olarak ön plana çıkarıldığı görülmektedir. "1950-1954 Devresi İçinde Türkiye-ABD Siyasi Münasebetleri" başlığıyla kaleme alınan yazı şöyle devam etmekteydi:

> *Son dört yıl zarfında memleketimizle Amerika Birleşik Devletleri arasındaki münasebetler çok büyük bir gelişme göstermiştir. İlk defa Truman Doktrini adı altında 1947 senesinde memleketimize yapılan Amerikan Yardımı, bilahare "Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı ve "Dış Münasebetler İdaresi" adlarını alan teşekküllerin delaletiyle devam etmektedir. Türkiye'nin, Amerikan askerî ve iktisadî yardımlarını en iyi kullanan memleketlerden biri olduğu Amerikan resmî şahsiyetleri tarafından defaatle ifade olunmuştur. Memleketimizdeki Amerikan askeri ve iktisadi yardım heyetleri ilgili makamlarımızla tam bir anlayış ve işbirliği havası içinde çalışmalarına devam etmektedirler. Türkiye'nin, Kore'de müşterek*

> *mütecavize karşı girişilen mücadelede gösterdiği samimiyet ve fedakârlıktan sonra memleketimizin dünya sulhunun müdafaasındaki büyük rolünü daha iyi takdir etmiş bulunan Amerikan Devlet Adamları, memleketimizle münasebetlerini sıklaştırmışlar ve gerek askeri, gerek siyasi bakımdan bizi desteklemişlerdir. Memleketimizin Kuzey Atlantik Andlaşmasına iltihakından sonra ABD ile münasebetlerimiz bir kat daha artmıştır (DBTDA, 54-42815-193113-3).*

Bu söylem, Türkiye'nin, yardımları pasif bir bağımlılık ilişkisi olarak değil, karşılıklı çıkar ve güvene dayalı bir ortaklık çerçevesinde değerlendirdiğini göstermektedir.

Bu ortaklık algısının askerî boyutu, 1957 yılında daha da belirginleşti. Haziran 1957'de Amerika'yı ziyaret eden General İhsan Besengil, Sovyetler Birliği ile bir savaş ihtimali durumunda Türkiye'nin hazırlıklı olduğunu, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Amerikan yardımları sayesinde modern tanklar, jet uçakları ve çeşitli askerî teçhizatla donatıldığını belirtmekteydi. Son üç yüz sene zarfında, Türkiye ile Rusya arasındaki savaş yıllarının, barış yıllarından daha fazla olduğunu dile getiren Besengil, Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e açılma hedeflerinin önündeki en önemli engellerden biri olduğunu özellikle vurgulamaktaydı (BCA, 30.1.0.0.68.430.8).

Eylül-Ekim 1957 tarihlerinde Akdeniz ve Orta Doğu ülkelerini kapsayan bir inceleme gezisi gerçekleştiren Temsilciler Meclisi Dışişleri Komitesi üyelerinden Leonard Farbstein tarafından kaleme alınan raporun ilgili kısmında Türkiye'nin bölgesel savunmadaki stratejik rolüne dikkat çekerek:

> *Türkiye dinamik ve kuvvetli bir memlekettir. Kalkınma programında Amerikan teknik yardımını mükemmel şekilde kullanmakta, fakat döviz kıtlığı dolayısıyla bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır... NATO ve Bağdat Paktı'na üye olması ve bu iki teşkilat arasında bir bağ teşkil etmesi dolayısıyla Türkiye Orta Doğu müdafaa planlarımızda stratejik bir rol oynamaktadır... Sovyet Rusya Türkiye'yi kâh okşamakta kâh tehdit etmektedir. Yaratıcı bir iktisadi programla Rus tehditlerini karşılayamazsak Türkiye, Sovyetlerin iktisadi cazibelerine kurban olabilir. Memleketteki petrol kaynaklarının gelişmesiyle Türkiye'nin hür dünyanın müdafaası için olan ehemmiyeti büsbütün artacaktır (DBTDA, 54-42814-193125-31)* uyarısında bulunmaktaydı.

Bu değerlendirmeler, Amerikan basınında da yankı buldu. 3 Nisan 1958 tarihli *Cyprus Mail* gazetesi, "Birleşik Amerika Türkiye İktisadiyatından Endişe Duyuyor" başlıklı haberinde, Türkiye'de uygulanan yardım programlarının bazı alanlarda başarı sağladığını, 1948'den bu yana endüstriyel üretimde %86 oranında artış kaydedildiğini belirtmekle birlikte, ülkenin halen ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıya olduğunu ifade etmekteydi (DBTDA, 54-42814-193125-28).

Türkiye Dışişleri Bakanı, 12 Mart 1957'de *Figaro* muhabiri Jones de Copmet'ye verdiği röportajda: "Türkiye'nin, ABD'nin ön cephesinin bir parçası olarak, Doğu Akdeniz'in güvenliğini garanti altına alan, tüm birinci sınıf stratejik öneme sahip bir sistem yaratmanın vazgeçilmezidir" (DBTDA, 502-88029-320742-37) diyerek Türkiye'nin Batı savunma düzeni içindeki bölgesel güvenlik düzenlemeleri bakımından taşıdığı öneme dikkat çekmekteydi.

Bununla birlikte, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 3 Haziran 1958'de Türkiye'nin karşı karşıya olduğu sorunlar ve ekonomik yardım konusundaki mektubuna, ABD Başkanı Eisenhower tarafından 15 Haziran'da verilen yanıtta, Türkiye'nin kollektif savunma çabasına katkıda bulunmasını sağlayacak güçlü ve sağlıklı bir ekonomiye sahip olma arzusu, ABD tarafından her zaman büyük bir sempatiyle karşılandığını belirtmekteydi. Türkiye'ye yapılan ve devam edecek olan yardımın, iki ülkenin yakın ilişkilerini karakterize eden ortaklık ruhunun bir sembolü olduğunu vurgulamaktaydı. ABD Başkanı esasen Türkiye'nin durumunun farkındaydı. Çünkü sözlerinin devamında, Türkiye'ye yapılan yardım miktarındaki kademeli artışa rağmen, ekonomik zorlukların daha da acil hale gelmesinden endişe

duyduğunu ifade etmekteydi. Eisenhower, Türkiye'nin istikrarını yeniden tesis etmek ve ekonomisini düzeltmek için elinden gelen her gayreti sarf edeceğini iletmekteydi (DBTDA, 54-1292-8655-42).

Türkiye-ABD ilişkilerinin ulaştığı stratejik boyut, 28 Temmuz 1958 tarihinde imzalanan İşbirliği Antlaşması ile resmî bir çerçeveye kavuşturuldu. Söz konusu antlaşmada ABD Hükümeti, Türkiye'nin istiklali ve toprak bütünlüğünü kendi millî menfaatleri ve dünya barışı açısından hayati gördüğünü açıkça beyan etmekteydi (DBTDA, 54-42814-193128-46). Ne var ki bu dönemde karşılıklı çıkarlar temelinde sorunsuz biçimde sürdüğü varsayılan Türkiye-ABD ilişkileri, 1960 sonrasında ortaya çıkan yeni uluslararası ve bölgesel dinamiklerle birlikte bir kırılma sürecine girecektir.

DP'nin on yıllık iktidarı dönemi boyunca, Adnan Menderes Washington'a tam sadakat göstererek ABD siyasetini sorgusuz desteklediği görülmektedir (Bostancıoğlu, 1999: s. 342). Ancak 1950'ler boyunca uluslararası konjonktürde ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin sorunsuz bir şekilde devam edeceği düşünülse de 1960'tan itibaren tamamen zıt bir tablo ortaya çıkmaya başladı. Bu dönemde, Amerikan karşıtlığının arttığı, ABD'ye olan güvenin azaldığı ve ABD ile ilişkilerde düzensizlik yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda, Türk-Amerikan ilişkilerindeki ilk kırılma noktası, Türkiye'de konuşlandırılan Jüpiter füzelerinin 1962 Küba Füze Krizi sırasında ABD ile Sovyetler Birliği arasında yürütülen pazarlıklara konu edilmesi oldu. NATO çerçevesinde ABD'nin stratejik yönlendirmesiyle Türkiye'ye yerleştirilen bu füzeler, kriz esnasında Türkiye'ye danışılmaksızın müzakere unsuru hâline getirildi ve Ekim 1962'de söküldü. Bu gelişme, Türk kamuoyunun Amerika'nın her an Türkiye'nin güvenliğini ve varlığını tehlikeye atacak kararlar almaktan çekinmeyeceğine inanmasına yol açtı. Öte yandan, bu durum aslında ABD'nin kendi güvenlik çıkarlarını müttefiklerinin çıkarlarının üstünde tuttuğunun bir göstergesi olarak kabul edildi (Özcan ve Çelik, 2020, s. 1104).

3. TÜRK DIŞ POLİTİKASINA SOVYET ELEŞTİRİSİ

Truman Doktrini ve ardından Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye sağlanan Amerikan yardımlarının, Türkiye'deki resmî söylemde olumlu bir çerçevede sunulmasına karşın, Sovyetler Birliği, bu yardımları Türkiye'nin ekonomik ve askerî bakımdan ABD'ye bağımlı hâle getirilmesi sürecinin bir parçası olarak değerlendirdi. Hükümet politikalarına paralel bir şekilde hareket eden Rus basını da Türkiye'nin ABD kontrolüne girdiği yolunda sert kampanyalar başlattı. Nitekim Sovyetler Birliği'nin resmî yayın organı olan *Kızıl Yıldız* gazetesi, Türkiye'yi ABD güdümüne girmekle suçlarken (DBTDA, 571-35796-141084-3), *İzvestiya* gazetesi, Türkiye'nin, sultanlar döneminde olduğu gibi şimdi de emperyalistler elinde bir oyuncak haline getirildiğini belirtmekteydi (DBTDA, 571-34936-138078-29). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda konuşan Sovyet delegesi ise Türkiye'nin savaş yıllarında ciddi bir yıkıma uğramadığı gerekçesiyle Amerikan yardımını hak etmediğini ileri sürmekteydi (Aktaş, 2016, ss. 35-36).

Sovyetler Birliği, Marshall Planı'na ve bundan faydalanan devletlere karşı açık bir cephe aldı. Türkiye ve Yunanistan'ın 1950 yılında NATO'ya üyelik başvurusunda bulunmalarıyla birlikte, Sovyetler Birliği'nin tepkisi ve aleyhte yayınları da daha sert oldu. Bu çerçevede Rus Büyükelçisi Lavrichev, 3 Kasım 1951'de Sovyet Hükümeti adına Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na verdiği notada, Türkiye'nin NATO'ya dâhil olmakla topraklarını NATO'nun saldırgan emellerine tahsis ettiğini, bu siyasetin doğuracağı sonuçların sorumluluğunun ise bütünüyle Türkiye Hükümeti'ne ait olacağını bildirdi. Türkiye ise 12 Kasım tarihli cevabında, NATO'nun bir savunma ittifakı olduğunu vurgulayarak, Türkiye topraklarının herhangi bir saldırgan amaçla kullanılmasının söz konusu olmayacağını, buna karşılık Türkiye'nin millî bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit eden taleplerle daha önce karşı karşıya kaldığını da dile getirdi (Gürün, 1983, ss. 198-199). Sovyetler Birliği 30 Kasım 1951'de aynı konuda Moskova Büyükelçisi Muzaffer Göker'e tevdi ettiği notada Türkiye'yi tehdide devam etti. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 10 Aralık 1951'de TBMM'de yaptığı konuşmada, bu ikinci notadan söz ederken cevap verilmeyeceğini açıkladı. Köprülü, söz konusu notaya cevap

verilmesinin, ancak daha önce verilen cevabın tekrarı mahiyetinde olacağını ve bu yönde bir girişimin fayda sağlamayacağı kanaatinde olduklarını belirtti (TBMMZC, 1952: 89-90).

Söz konusu tarihler, Orta Doğu'da bir Komutanlık kurulmasına yönelik girişimlerin yoğunlaştığı bir döneme karşılık geldi. Bu çerçevede Sovyet Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Büyükelçiliği'ne başka bir nota iletti (DBTDA, 571-35910-141721-76). Söz konusu notada, Türkiye'nin böylesi saldırgan nitelik taşıdığı ileri sürülen bir girişime öncülük etmesine kayıtsız kalamayacaklarını ifade etti (Gönlübol vd., 1982, s. 411). Türkiye, bu defa 19 Aralık 1951 tarihinde söz konusu notaya resmî bir cevap verdi. Türkiye, cevabında yürütülen girişimlerin saldırgan bir mahiyet taşımadığını vurguladı ve Sovyet notasındaki iddiaları reddetti. Ayrıca barış söylemini sürekli olarak gündemde tutan Sovyetler Birliği'nin, savunma amaçlı teşkilatlanma girişimleri karşısında sergilediği sert tutumun açık bir çelişki oluşturduğunu belirtti (Gürün, 1983, s. 199).

Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya katılması, Sovyetler Birliği'nin karşıt söyleminin sertleşmesinde önemli bir dönüm noktası oluşturdu. Bu tarihten itibaren Sovyetler Birliği, Türkiye'yi yalnızca bir müttefik devlet olarak değil, aynı zamanda Amerikan askerî planlarının ileri bir karakolu olarak tanımlamaya başladı. Sovyet söyleminde Türkiye, ABD'nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'e yönelik stratejik hedefleri doğrultusunda askerî üsler, hava meydanları ve lojistik altyapılarla donatılan bir "sıçrama alanı" şeklinde tasvir edildi. Bu yaklaşım, Türk-Amerikan ilişkilerinin savunma amaçlı niteliğini göz ardı eden, ilişkileri bütünüyle saldırgan bir blok siyaseti içinde değerlendiren bir çerçeve sundu.

Türkiye'nin NATO'ya dâhil olmasının en önemli amacı olarak dış tehditlere karşı güvenliğini sağlamak yönünde olduğu yönünde söylemlerde bulunması, Sovyetler Birliği cephesinden gerçekçi bir yaklaşımdan uzak olarak değerlendirilmekteydi. Ruslara göre bu iddialar, kamuoyunu yanıltmak, ülkenin silahlanma ve savaşa hazırlık politikasını haklı çıkarmak için uydurulmuş politikalardı. Gerçek olan ise Türk iktidar çevrelerinin savaş açıklamaları, Pentagon generalleriyle yaptıkları görüşmeler, Türk topraklarında yapılan askerî tatbikatlar ve son olarak askerî harcamalar için ayrılan ödenekteki artışlardı (DBTDA, 571-35874-141656-10).

Sovyetler Birliği'nin resmî yayın organı *Kızıl Yıldız* gazetesi, Ocak 1953'teki değerlendirmesinde Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin coğrafi konumla açıklanamayacağını ileri sürmekteydi. Gazeteye göre Türkiye, Atlantik ülkeleri arasında yer almamaktaydı. Dolayısıyla bu üyelik, jeopolitik zorunluluktan ziyade siyasî tercihlerle şekillenmekteydi. Haberde, Türk iktidar çevrelerinin halkın hayati çıkarlarını göz ardı ederek Amerikan emperyalizmiyle açıkça baskıcı ve saldırgan amaçlar doğrultusunda bir askerî ittifak kurduğu iddia edilmekteydi. Bu çerçevede Türkiye'nin, Amerikan emperyalizminin stratejik bir üssüne dönüştürüldüğü ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin uluslararası generallerin denetimine bırakıldığı ileri sürülmekteydi. Kızıl Yıldız, söz konusu gelişmeleri Türkiye'nin bağımsızlığının maddi çıkarlar karşılığında feda edilmesi olarak nitelendirmekte, bu süreçle birlikte Türkiye topraklarının ve silahlı kuvvetlerinin emperyalist savaş çevrelerinin hizmetine sunulduğunu savunmaktaydı. (DBTDA, 571-35874-141659-46).

Stalin'in 5 Mart 1953'te ölmesinin ardından Sovyetler Birliği'nin dış politikasında genel bir yön değişikliği süreci başladı. Bu süreç, Türkiye'ye yönelik politikada da doğrudan taleplere ve sert baskı unsurlarına dayalı çizginin terk edilmesi, buna karşılık diplomatik temas ve söylem düzeyinde daha hesaplı ve ihtiyatlı bir yaklaşımın öne çıkması şeklinde kendini gösterdi (Gönlübol vd., 1982, s. 413). Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik yeni diplomatik tutumuna ilişkin işaretler ABD kamuoyunun dikkatinden kaçmadı. 13 Mayıs 1953 tarihli *New York Times*'ta yayımlanan bir haberde, Moskova'nın Boğazlar meselesi üzerinden yeni bir diplomatik hamle başlattığını belirtmekteydi:

Boğazlarla alakalı olarak Moskova'nın Türk Hükümeti'ne yapmış olduğu teklifle Sovyet sulh taarruzunda yeni bir cephe açılmış bulunmaktadır. Kremlin, Kars, Ardahan hudut mıntıkalarından sık sık iddia etmekte olduğu haklardan feragat ederek, mezkûr bölge üzerinde Türk hâkimiyetini tanıma teklifinde bulunmakta ve bunun için de Boğazlardan geçişi tanzim eden 1936 Montrö Antlaşması'nı yeniden gözden geçirecek beynelmilel bir konferansın toplanmasını şart koşmaktadır... Bu vaziyet karşısında Sovyetlerin düşünce tarzını tespit etmek çok kolaydır. Bedihidir ki, Moskova, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında gittikçe artan dostluk ve işbirliğinden kuşkulanmakta ve şunlar arasında müşterek askeri ve savunma tertiplerinin tevhidine mani olmak için çabalamaktadır. Daha umumi bir tabirle Moskova, Türkiye'yi NATO ile daha fazla işbirliği yapmak ve kendini ona bağlamaktansa, Sovyet politikasına uymak sureti ile daha fazla kazançlar sağlayacağına ikna etmek ümidinde bulunmaktadır... Ankara devlet adamları, Moskova'nın mazideki Türk aleyhtarı propagandası ve Rusların Türk toprakları üzerinde besledikleri emeller hakkında çok geniş bilgiye sahip oldukları gibi, Nazi-Sovyet işbirliği sırasında Rus Dışişleri Vekili Molotov tarafından Hitler rejimine yapılan Boğazlarla alakadar tekliften de haberdardırlar (BCA, 30.1.0.0.103.645.5).

Nitekim 30 Mayıs 1953'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov tarafından Türkiye Büyükelçisine tevdi edilen metinde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı herhangi bir toprak iddiası bulunmadığı belirtilmekteydi. Boğazlar güvenliğinin her iki ülke için de kabul edilebilir şartlar altında düzenlenebileceği ifade edildi (DBTDA, 571-35950-141837-66; BCA, 30.1.0.0.61.376.17).

Türkiye'nin Oslo Büyükelçisi Süreyya Anderiman'ın, Sovyetler Birliği'nin Oslo Büyükelçisi Arkadiev ile yaptığı bir görüşme, Sovyet dış politikasında Türkiye'ye yönelik tutum değişikliğini yansıtması bakımından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Anderiman, Arkadiev'in yanına gelerek yarım saatten fazla süreyle ısrarla siyasi bir tartışma yürüttüğünü ifade etti. Görüşmenin esas konusunu, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye defalarca dostluk elini uzatmasına rağmen bu girişimlerin yeterli karşılık görmemesinden dolayı duyulan rahatsızlık oluşturdu. Sovyet Büyükelçisi Arkadiev, konuya girerken Sovyet görüş ve taktik anlayışı çerçevesinde birtakım suçlama ve serzenişlerde bulundu. Bu çerçevede Türk Hükümeti'nin, Sovyetler Birliği'nden sebepsiz yere çekinerek Amerika Birleşik Devletleri'ne sığındığını, Amerikanlara topraklarında üsler verdiğini ve farkında olmadan saldırı aracı hâline geldiğini ileri sürdü. Anderiman, bu suçlamalara ve görüşme sırasında dile getirilen diğer sert ifadelere gerekli cevapları verdiğini belirtti. Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin, savunma niteliği taşıyan bir teşekkül çerçevesinde, eşit haklara sahip iki müttefik arasındaki ilişkiler olduğunu vurguladı. Ayrıca bu durumun, "efendi-uydu" ilişkilerine alışmış olanlar tarafından kolayca anlaşılamayacağını özellikle belirtti. Görüşme sırasında Arkadiev'in Amerikan yardımlarından söz etmesi üzerine Anderiman, dost devletler arasında ve özellikle müttefikler arasında yardımın son derece doğal bir durum olduğunu ifade etti. Arkadiev ise Türk devlet adamlarının realist kişiler olduğunu, tek bir tarafa körü körüne bağlanmak yerine iki taraf arasında bir denge siyaseti izlemenin daha faydalı olacağını söyledi. Buna karşılık Anderiman, iki taraf arasında bir denge siyasetinin mümkün olmadığını, esas meselenin Birleşmiş Milletler Anayasası'nda yer alan ilkelerin hayata geçirilmesi ve korunması olduğunu dile getirdi (DBTDA, 571-35944-141366-48). Bu konuşma, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'ye karşı yeni ve kuvvetli bir dostluk münasebetine girişmesi niyetinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak gerek Molotov'un açıklamaları ve gerek Rus Büyükelçisinin söylemleri, Türk Hükümeti nezdinde geçmişteki Sovyet talepleri nedeniyle ihtiyatla karşılandı (Özcan ve Çelik, 2020, s. 1103).

Bu tarihsel hafıza, Türk basınında ve aydın çevrelerinde de sıkça vurgulanmaktaydı. Falih Rıfkı Atay, 1965 yılında kaleme aldığı yazısında Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Boğazlarda üs ve doğu illerini talep ettiğini, savaş sonrası dönemde ise Türkiye'yi bölmeye yönelik

planlar yaptığını ileri sürmekteydi. Atay, Türkiye'nin bu tehditler karşısında ABD'ye yöneldiğini, Amerikan yardımlarının millî birliğin ve savunma kapasitesinin güçlendirilmesinde belirleyici rol oynadığını savunmakta ve Sovyetlerin, "Amerikan emperyalizmi" söylemini ideolojik bir suçlama olarak değerlendirmekteydi (Atay, 1965, s. 7).

Stalin'in ölümünü izleyen dönemde Sovyet dış politikasında diplomatik söylem ve temaslar düzeyinde gözlenen bu yeniden düzenleme, bütünlüklü ve tutarlı bir politika değişimine işaret etmedi. Resmî diplomatik girişimlerde daha hesaplı ve ihtiyatlı bir çizgi izlenirken, Sovyet kamuoyunu şekillendiren basın organlarında Türkiye'ye yönelik söylemin büyük ölçüde önceki dönemin izlerini taşımaya devam ettiği görülmektedir. Bu çerçevede Sovyet basını, Türkiye'yi ABD'nin emperyalist hedeflerine hizmet eden bir unsur olarak göstermeyi sürdürdü ve Türkiye'nin Batı Bloğu içindeki konumunu eleştiren yayınlara ağırlık verdi. Dolayısıyla diplomatik düzeydeki söylem değişikliği ile kamuoyuna yönelik propaganda dili arasında belirgin bir uyumsuzluk ortaya çıktı. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin Türkiye politikasında resmî diplomasi ile ideolojik söylemin farklı mecralarda yürütüldüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, Stalin sonrası dönemde Sovyet basınında yer alan Türkiye karşıtı haber ve yorumlar, söz konusu çelişkinin kamuoyu boyutunu ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir görünüm teşkil ettiğini belirtmek gerekir.

Bu yaklaşım, Sovyet basınında yer alan değerlendirmelerde somut örnekler üzerinden belirgin bir biçimde izlenebilmektedir. 30 Eylül 1953 tarihli *Troud* gazetesinde yer alan bir değerlendirmede, Türkiye'de görülen ABD ekonomik faaliyetine dikkat çekilmekte ve bunun Amerika'ya geniş imkânlar sağladığı, buna karşılık Türkiye'yi ekonomik bağımlılığa sürüklediği ileri sürülmekteydi (DBTDA, 571-35874-141659-19).

Kızıl Yıldız gazetesinin 15 Ekim 1953 tarihli sayısında, Türk donanmasının ABD planları doğrultusunda donatıldığı ve hazırlandığını belirten yazı şu ifadelerle devam ediyordu:

> *Tecavüz planları içinde Amerikan emperyalistleri, Yakın ve Orta Doğu memleketlerine büyük bir yer ayırmakta ve bu arada Türkiye'ye ayrı bir ehemmiyet atfetmektedirler. Amerikalıların tazyiki altında Türkiye'de büyük ölçüde, uçak meydanları, deniz üsleri, stratejik kara ve demir yolları inşa edilmektedir. Mütecavizler Türkiye topraklarını Sovyetlere müteveccih bir silah deposu olarak kullanmak istediklerini gizlememektedirler. Birleşik Amerika yöneticileri, tecavüz planlarına uygun olarak bütün Türk kara ve deniz kuvvetlerini kullanmak arzusundadırlar" (DBTDA, 571-35874-141659-14).*

Kızıl Yıldız gazetesinin 16 Ekim 1953 tarihli sayısında yayımlanan diğer bir değerlendirmede, Türkiye'nin Amerikan saldırgan girişimlerinin bir sıçrama noktası hâline getirildiği ileri sürülmekteydi. Yazıda, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu süreçte bir harcanabilir unsur olarak görülmek istendiği savunuldu. Ayrıca ABD savaş yanlısı çevrelerinin askerî hazırlıklarını sürdürürken, ilk aşamada müttefik devletleri ve özellikle Türkiye'yi doğrudan çatışma hattına sürmeyi amaçladıkları iddia edildi (DBTDA, 571-35874-141659-16).

7 Temmuz 1954 tarihli *Kızıl Yıldız* yazısında ise Türkiye'nin, ABD askerî eğitim alanına dönüştürülmesi ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Amerikanlaştırılması hususuna dikkat çekerek; "ABD tarafından Türkiye'de kara ve deniz kuvvetlerinin tabi tutuldukları eğitimin, onları profesyonel katiller haline getirmeyi hedeflediği ve Amerikan emperyalistlerinin çıkarları doğrultusunda savaşmaya zorlamayı amaçladığı" şeklinde çirkin ifade tarzı yer alıyordu (DBTDA, 571-35874-141658-14).

Kızıl Yıldız, ayrıca Truman Doktrini ile başlayan Amerikan yardımlarını, Türkiye ve Yunanistan'ı, ABD dış politikasının birer aracı hâline getiren emperyalist bir girişim olarak değerlendirmekteydi. Nitekim 12 Mart 1957 tarihli yazıda, Amerikan yardımlarının Türkiye ve Yunanistan'da Amerikan hâkimiyetini tesis etmeyi amaçladığı ve bu ülkelerin Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa halk

demokrasilerine karşı stratejik birer "köprübaşı" olarak kullanıldığı ileri sürülmüştür. Ayrıca ABD'nin Türkiye topraklarında atom silahlarıyla donatılmış özel birlikler bulundurmayı planladığı iddiaları, yardımların Türkiye açısından ciddi güvenlik riskleri doğurduğu yönündeki söylemi güçlendirmiştir (DBTDA, 571-35874-141653-18).

17 Nisan 1956 tarihli bir başka *Kızıl Yıldız* yazısında ise Türkiye'nin ekonomik durumunun Amerikan yardımlarıyla daha da kötüleştiği ileri sürülmekteydi. *Kızıl Yıldız*, artan para hacmini, iç ve dış borçlanmanın üç milyarı aşması ve yaşanan ekonomik sıkıntıları, doğrudan Amerikan yardımına bağlıyordu. Yazıda, Amerikan yardımı öncesinde Türkiye'nin daha sağlıklı bir ekonomik yapıya sahip olduğu iddia edilerek, yardım süreci bir ekonomik esaret ilişkisi olarak sunuldu (DBTDA, 571-35874-141655-29). Bu söylem, Amerikan yardımlarını, ekonomik bir destekten ziyade, Türkiye'nin siyasal ve askerî bağımsızlığını zedeleyen bir mekanizma olarak tasvir etmektedir. Sovyet basınında oluşturulan bu algı, Soğuk Savaş'ın ideolojik mücadelesinde Türkiye'nin Batı Bloğundaki konumunun sürekli olarak hedef alındığını göstermektedir.

Sovyet basınında, Türkiye'nin dış politika yönelimi ile birlikte kurucu ideolojik mirası üzerinden de bir siyasal eleştiri propagandası yapıldığı görülmektedir. Nitekim *İzvestiya* gazetesi, Aralık 1957 tarihli bir haberinde, Türkiye'yi Batılı emperyalist devletlerin bir aracı hâline getirmeye yönelik girişimlere karşı kararlı bir mücadele yürüten Atatürk'ün benimsediği temel ilkelerin, Türkiye Hükümeti tarafından terk edildiğini ileri sürmekteydi (DBTDA, 571-35922-141776-17).

Sovyet basınında Türkiye'ye yönelik eleştirel ve ideolojik içerikli söylemlerin sürekliliğine rağmen, 1950'li yılların ortalarından itibaren, resmî düzeyde sınırlı/ihtiyatlı bir yumuşama eğiliminin başladığı görülmektedir. Türk-Sovyet ilişkileri, 1945-1953 arasında gergin geçmişken, 1953-1960 arasında ise nispeten yumuşamaya evirildiğini belirtmek mümkündür. Bununla birlikte, 1953-1960 yılları arasında doğrudan bir yakınlaşmadan bahsetmek güç olsa da söz konusu yıllarda, ilişkilerin çatışmacı karakterini kaybettiği ve daha temkinli bir normalleşme siyaseti güttükleri görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarındaki sert kutuplaşmadan, karşılıklı statükonun kabul edildiği kontrollü bir denge politikasına evirildi.

4. SONUÇ

1950'li yıllarda Türkiye'ye yönelik Amerikan yardımları, Türkiye-ABD ilişkilerinin merkezî unsurlarından biri oldu. Ancak bu yardımlar, tek boyutlu bir "yardım-bağımlılık" ilişkisi olarak değerlendirilemeyecek kadar çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Türkiye tarafı, yapılan yardımları, Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki konumunun ve dünya barışına katkısının doğal bir sonucu olarak değerlendirirken, Amerikan tarafında ise stratejik kaygılar kadar gerçekçi ekonomik yaklaşım ve denetim anlayışı daha belirleyici oldu. Bununla birlikte Türkiye-ABD ilişkilerinin yalnızca yardım programları üzerinden okunmasının yetersiz olduğunu da belirtmek gerekir. Bu ilişkilerin ideolojik mücadeleler, güvenlik algıları ve uluslararası konumlanma çabalarıyla birlikte ele alınması gerekir. Bu perspektif, Soğuk Savaş'ın erken döneminde Türkiye'nin dış politikasını daha bütüncül biçimde anlamaya imkân tanımaktadır.

Öte yandan, Sovyetlerin karşıt söylemleri, Türkiye'nin dış politika tercihlerini sürekli olarak baskı altında tutma gayreti gütmekteydi. 1950'li yıllar boyunca Sovyet basınında ve resmî açıklamalarda, ABD yardımları Türkiye'yi ekonomik ve askerî bakımdan bağımlı hâle getiren bir araç olarak sunuldu. Amerikan kredileri, askerî teçhizat sevkiyatları ve teknik yardımlar, Sovyet söyleminde Türkiye'nin egemenliğini zayıflatan unsurlar olarak ele alındı. Bu söylemde Türkiye, ABD emperyalizminin çıkarlarına hizmet eden bir ülke konumuna indirgenirken, Türk Silahlı Kuvvetleri de olası bir savaş durumunda Amerikan stratejileri uğruna kullanılacak bir unsur olarak sürekli tasvir edildi.

Bu karşıt söylemler birlikte ele alındığında, Amerikan yardımlarının yalnızca maddi bir destek değil, aynı zamanda Soğuk Savaş'ın ideolojik ve siyasal rekabet ortamında önemli bir propaganda unsuru olduğu görülmektedir. Türkiye-ABD ilişkileri, bu dönemde yardımlar üzerinden şekillenen ancak farklı aktörlerce farklı anlamlandırılan bir ilişki biçimi üretmiştir. Bu durum, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Türkiye'nin uluslararası sistemdeki konumunun, stratejik tercihlerle birlikte, söylemsel mücadelelerle de belirlendiğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak, II. Dünya Savaşı sonrasında Türk-ABD yakınlaşması ve Türkiye'ye yapılan yardımlar, Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'nin Batı Bloğuna dâhil olmasının somut bir göstergesi olarak yorumlandı. ABD yardımları ve askerî iş birliği, Sovyet söyleminde Türkiye'nin güvenlik arayışlarının bir sonucu olarak değil, ABD emperyalist politikalarının bölgesel bir uzantısı olarak değerlendirdi. Bu bakış açısı, 1950'li yıllar boyunca Sovyetler Birliği'nin karşıt söyleminin sürekliliğini ve sertliğini belirleyen temel unsurlardan biri oldu.

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	*Bir Alan Editörü-İki Dış Hakem /Çift Taraflı Körleme*
Etik Beyan:	** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur*
Benzerlik Taraması:	*Yapıldı /intihal.net vb.*
Etik Bildirim:	*sobed@mehmetakif.edu.tr*
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Yapay Zekâ Kullanımı:	*Yazar, bu çalışmada yapay zekâ destekli uygulama kullanmadığını belirtmiştir.*
Telif Hakları & Lisans:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.*
Article Information:	
Peer-Review:	*One Field Editor-Two External Reviewers/Double-Blind Review*
Ethical Statement:	** It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*
Plagiarism Checks:	*Yes / intihal.net etc.*
Complaints:	*sobed@mehmetakif.edu.tr*
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Use of Artificial Intelligence:	*The author states that they did not use any AI-assisted applications in this study.*
Copyrights &Licence:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.*

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30.1.0.0.60.373.3.1

30.1.0.0.60.373.3.2

30.1.0.0.60.373.3.3

30.1.0.0.61.376.17

30.1.0.0.68.430.8

30.1.0.0.103.645.5

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA)

502-23642-102999-1

502-23642-102999-5

502-23837-104189-4

502-23837-104211-1

502-24148-105874-1

502-24369-106613-1

502-88029-320742-37

54-1292-8655-42

54-42814-193125-28

54-42814-193125-31

54-42814-193128-46

54-42815-193113-3

571-34936-138078-29

571-35745-141118-70

571-35796-141084-3

571-35874-141653-18

571-35874-141655-29

571-35874-141656-10

571-35874-141658-14

571-35874-141659-14

571-35874-141659-16

571-35874-141659-19

571-35874-141659-46

571-35910-141721-76

571-35922-141776-17

571-35944-141366-48

571-35950-141837-66

Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi (1952). C. 11, Birleşim 15. TBMM Basımevi.

Telif Eserler

Aktaş, M. (2016). *Türk-Sovyet ilişkilerinde Amerika faktörü*. Şema Yayınları.

Armaoğlu, F. (2023). *Türk dış politikası tarihi.* Kronik Yayınları.

Atay, F. R. (1965). Amerikan emperyalizmi. *Komünizme ve komünistlere karşı Türk basını dergisi*, Fasikül 1, Ayyıldız Matbaası.

Bostanoğlu, B. (1999). *Türkiye-ABD ilişkilerinin politikası: kuram ve siyasa*. İmge Yayınları.

Chigago Daily Tribune. (1955, 9 September).

Erhan, Ç. (2004). 1945-1960 ABD ve NATO'yla ilişkiler. B. Oran (Eds). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Cilt 1, ss. 522–575). İletişim Yayınları.

Gönlübol, M., Sar, C., Esmer, A. Ş., Sander, O., Ülman, A. H., Bilge, A. S., Sezer, D., ve Kürkçüoğlu, Ö. (1982). *Olaylarla Türk dış politikası* (Cilt I: 1919-1973). Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

Gürün, K. (1983). *Dış ilişkiler ve Türk dış politikası (1939'dan günümüze kadar)*. Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

İplikçi M. (2022). *Dıplomacy and busıness ın capable hands: the Amerıcan offıcıals who shaped U.S.-Turkey economıc and commercıal relatıons ın the early Cold War Perıod*. A Ph.D. Dissertation. Bilkent University.

İşyar, Ö. G. (2021). *Türk dış politikası: sorunlar ve süreçler.* DORA Yayınları.

Koçak, C. (2013). *Rejim krizi: Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950)* (Cilt 3). İletişim Yayınları.

Kunz, D. B. (1997). *Butter and guns: America's Cold War economic diplomacy*. Simon & Schuster.

Kurban V. ve Derman G. S. (2015). Türkiye'nin SSCB ve ABD ile ilişkileri (1960-1980). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (35), 19-46. https://izlik.org/JA39ZJ56RS

Oran, B. (2004). 1945-1960 Dönemin bilançosu. B. Oran (Eds). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Cilt 1, ss. 479-498). İletişim Yayınları.

Özel Özcan, M ve Hatice Çelik, H. (2020). An analysis of Turkish-American relations from a historical perspective. *History Studies*, *12*(3), 1095-1111. DOI Number: 10.9737/hist.2020.869

Sander, O. (2000). *Türkiye'nin dış politikası.* M. Fırat (Der.). İmge Kitabevi.

Satterthwaite, J. C. (1972). The Truman Doctrine: Turkey. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, *401*, 74-84.

Tellal, E. (2004). 1945-1960 SSCB'yle İlişkiler. B. Oran (Eds). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Cilt 1, ss. 499-521). İletişim Yayınları.

Topal, C. (2013). Soğuk Savaşın ilk yıllarında Türkiye-ABD ilişkilerinde ekonomik yardımların etkisi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *6*, 111-121. https://izlik.org/JA96XS45BP

Tosun, U. U. (2022). Truman Doktrini'nin ilanı ve Türkiye'deki etkileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *11*(4), 1705-1715. https://doi.org/10.33206/mjss.1137401

Ülman, A. H. (1961). *İkinci Cihan Savaşının başından Truman Doktrinine kadar Türk-Amerikan diplomatik münasebetleri (1939-1947)*. Sevinç Matbaası.

Zengin, E. (2023). Cumhuriyet dönemi harp sanayii (1923-1950). H. Kalemli (Eds.), *Millî Mücadeleden Cumhuriyetin yüzüncü yılına siyasi, askerî ve iktisadi atılım hamlelerinin tarihî seyri* (ss. 137-164). TASAV Yayınları.